

O'ZBEK SIYOSIY MATNLARIDA MILLIY KONSEPTLARNING IFODALANISHI: MAHALLA VA BELBOG' LEKSEMALARI MISOLIDA

Yokubbayeva Umida Abduvaxob qizi

Turan International University dotsenti v.v.b., f.f.f.d. (PhD)

E-mail: umida_yokubbayeva@tiu-edu.uz

Annotatsiya. Maqolada lingvokulturemalar milliy-madaniy birlik sifatida tadqiq etilgan. O'zbek xalqi mentaliteti va hayot tarzini ifodalovchi *mahalla* va *belbog'* leksemalarining funksional-semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Xususan, *mahalla* va *belbog'* leksemalarining etimologik ildizlari o'rganilib, siyosiy matndagi ustama semalari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturema, etimologiya, siyosiy diskurs, yashil belbog', semantik maydon, milliy-madaniy kod.

Abstract. The article investigates linguoculturemes as national-cultural units. It analyzes the functional-semantic characteristics of the lexemes *mahalla* and *belbog'*, which reflect the mentality and lifestyle of the Uzbek people. In particular, the etymological roots of these lexemes are explored, providing a scientific basis for their supplementary semantic layers within political discourse.

Keywords: linguocultureme, cultural background, mahalla, belbog', etymology, political discourse, green belt, semantic field, national-cultural code.

Аннотация: В статье лингвокультуре́мы исследуются как национально-культурные единицы. Проанализированы функционально-семантические особенности лексем *mahalla* и *belbog'*, отражающих менталитет и образ жизни узбекского народа. В частности, изучены этимологические корни данных лексем и научно обоснованы их добавочные семантические значения в политическом дискурсе.

Ключевые слова: лингвокультуре́ма, культурный фон, махалля, бельбог (пояс), этимология, политический дискурс, зеленый пояс, семантическое поле, национально-культурный код.

Madaniy fonni yaratuvchi vositalardan biri bo'lgan lingvokulturemalar milliy-madaniy birlik sifatida nutqni sayqallovchi, har bir til egasining takrorlanmas qadriyatlarini ifodalovchi vositalar hisoblanadi. V.V.Vorobyov ilk bor lingvokulturemalar haqida o'z nazariy qarashlarini berish davomida xalqning poetik ijodi, ilmiy tadqiqotlari, aforizmlari, ma'lum bir xalqning boshqa bir xalq madaniyati haqidagi fikrlarini lingvokulturemalarining obykti sifatida keltirgan [3]. Tilshunos V.Teliya "*Til o'z ichki ma'nolari hamda assotsiatsiyalari bilan olamning konseptual modelini milliy-madaniy ranglar bilan bezaydi*" [5,41], – deydi. Bunday ranglar leksemalarning atash ma'nosi bilan birga yuradi va bog'liq shakllanadi. Ular muqobili mavjud bo'lmagan so'zlar sifatida boshqa tillarda kuzatilmaydi. Milliy-madaniy ma'noga ega komponentli leksik birliklar har bir millat ongida hayotiy bilimlar asosida yashaydi va shakllanadi. Bu kabi leksik birliklar beradigan madaniy tushuncha mazkur birlik atrofida yuzaga keladigan semantik maydondagi assotsiativ munosabat tahlillari asosida yanada oydinlashadi. Tarixiy taraqqiyot natijasida shakllangan lingvokulturemalar har bir xalqning qadriyatlarini, kiyimlari, taomlari, marosimlari, axloq etiketlari assotsiatsiyasi atrofida qo'llaniladi.

Mahalla leksemasi etnik jihatdan milliy-madaniy odat va an'analarni atrofida jamlovchi lingvomadaniy birlik hisoblanadi. *Mahalla* leksemasining kelib chiqishi qadim tarixga borib taqalib, o'zbek tilidagi "joy" semasi muvofiq keluvchi arabcha *mahallun* leksemasi asosida shakllangan [6, 89-94]. Mahallaning o'zbek millati uchun ahamiyatli, har bir jamiyat vakilida boshqa lingvokulturemalarga nisbatan ko'proq tushuncha mavjudligi B.Tojiboyevning tadqiqot ishida keltirilgan [2]. Turar joy ma'nosini ifodalovchi mazkur leksema bir qator odat va an'analarni o'z atrofida birlashtiradi. Masalan, *hashar*, *qo'shnichilik*, *to'y va aza marosimlari* kabi. O'zbek xalqida mahallaga oliy qadriyat sifatida qaraladi. Mahalla rahbari (oqsoqol, rais) mahalladagi har bir jarayon uchun javobgar hisoblanadi. Mahalla tarbiya maskani ekanligini "*Bir bolaga yetti mahalla ota-ona*" [8] maqolidan ham bilish mumkin. Xalqimizda mahallaga milliy qadriyatlar maskani sifatida qaralishi omma nutqida "*Mahalla-ko'y nima deydi?*", "*Mahallada duv-duv gap*", "*Yaxshi qiz mahalladan chiqmaydi*", "*Yetti mahalla eshitdi/eshitsin*" singari ajralmas birliklar shaklida yuzaga kelgan jummalarni qo'llanilishiga sabab bo'ldi. *Mahalla* leksemasining milliylik semasi "qo'shnichilik" bilan bog'liq an'analarda yanada oydinlashadi. Jumladan, "*Uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo'shning yaxshi*" maqolida turli marosimlarda mahalla ahlining bir-biriga suyanishi, biror oilada yuz beruvchi mushkulotga mahalladagi qo'shnilarning dastlabki ko'makchi bo'lib turishi bilan bog'liq qadriyatlar ifoda etilgan. Mazkur jarayonlarda mahallada o'zbekona qadriyatlar poydevori bo'lgan ahillikni ko'ramiz.

Madaniy kodga ega *belbog'* leksemasi siyosiy matnda qanday vazifa bajarganligini aniqlashda uning etimologiyasiga e'tibor qaratish o'rinli. SHHT dasturlaridan birining nomi bo'lgan bu birlik ma'lum siyosiy jarayonga nom sifatida ilk bor 1930-yillarda Londonda yuzaga kelgan. Buyuk Britaniya va Angliyada aholi sonining ko'payishi yangi yerlarga bo'lgan ehtiyoj va yerdan samarali foydalanish maqsadi jamiyatda mazkur birlikni shakllanishiga sabab bo'lgan [8]. Tabiatni aslicha saqlab qolishga bo'lgan siyosiy harakatlar XIX asrda "ochiq maydonlar", XX asrda "yashil o'pka" kabi tushunchalarni shakllanishiga sabab bo'lgan tashqi omillardan biri ekanligini ta'kidlash mumkin. Ularning bugungi kundagi terminologik varianti sifatida Yevropada "*green belt*"("yashil kamar") atamasi qo'llanilmoqda. Birikmaning qismi bo'lgan *belbog'* leksemasida milliylik semasi saqlanib qolganligini aniqlashdan avval uning etimologik jihatdan yoritish o'rinli bo'ladi.

Belbog' leksemasi *bel* va *bog'/bog'lam* leksemalarining birikishidan hosil bo'lgan. *Belbog'* o'zbek xalqining milliy kiyimlaridan biri bo'lib, lug'atlarimizda quyidagicha izohlanadi: 1. Milliy kiyim (o'zbek millatining to'y va aza marosimlarini ifodalash belgisi mavjudlik); 2. Xalq orasida "belida *belbog'i* bor" – haqiqiy er yigitlarga nisbatan qo'llaniluvchi xususiyat (ЎТЇЖ, I, 220). Mazkur leksemaning yana bir semasi haqida M.Asomiddinova shunday deydi: "*Belbog' XI asr tilida qur, qurshag' so'zlari bilan ifodalangan. Aslida qurshag', qurshamoq fe'llaridan olingan bo'lib, "Devonu lug'otit turk" da bu leksema o'tov ustidan aylantirib bog'lanadigan jiyak, o'tov jiyagi, arqoni ma'nolarida ham qo'llanilgan*" [1, 34]. Mazkur semada ham bog'lashga xizmat qiluvchi predmetlikka ishora mavjud.

Tilshunos D.Rustamov *belbog'* leksemasining barcha semalari lingvomadaniy xususiyatga egaligini ta'kidlaydi [4, 4]. Xususan, *belida belbog'i bor* – o'zbek millatida erkaklarning kiyimi ekanligiga asoslanib "erkak" degan semada qo'llanilib, erkaklar milliy libosining ajralmas bir qismi hisoblanadi. *Belbog'* erkaklargagina xos bo'lganligi

tufayli lingvomadaniy birliklarda *belbog'* leksemasining aynan “erlik” ramzi semasi faollashgan. *Belbog'* leksemasi “erlik” semasi uchun kodlashgandir. Xalqimizda to‘y marosimlarida “*qamishdan belbog' bog'lab xizmat qilish*” frazemasi ham aynan erkaklarga nisbatan qo‘llanilib, bunda mazkur frazemada *belbog'* leksemasiga vazifadosh shaklda *qamish* leksemasining qo‘llanilishi orqali “baquvvatlik” va “mustahkamlik” semalari emas, “qattiq, jarayon so‘nggiga qadar sabot bilan amalga oshiriladigan ko‘mak”ni ifodalaganligini ko‘rish mumkin. Tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan siyosat nomi – “*green belt*” atamasi ayni shaklda o‘zbek tiliga o‘zlashtirilmay o‘zbek tilida mavjud, terminga muqobil bo‘lgan, milliylik semasiga ega *belbog'* leksemasi tanlandi. Lingvomadaniy xususiyatga ega *belbog'* leksemasi tarkibidagi xalqning o‘ziga xos etnik belgilarini ko‘rsatib beruvchi semalar *yashil belbog'* birligida ham mavjuddir. Demak, bu holat lug‘at tarkibida yangicha ifoda paydo bo‘lganligidan dalolat beradi. Asarda mazkur birlikni quyidagi shaklda izohlash orqali *belbog'* leksemasining ma‘nosini aniqlash mumkin: *yashil* – “tabiiy”; *belbog'* – “geografik makon, hudud, joy va ushbu hududdagi qonunan belgilangan chiziq, chegara” kabi. Yoki quyidagi izohga asoslangan holda ta‘rif berishimiz ham mumkin. “Har narsaning o‘rta belidan o‘tgan faraziy chiziq yoki halqa” (ЎТИЛ, I, 126). Ushbu ta‘rifdagi “chiziqlik” ma‘nosi *yashil belbog'* birikmasi tarkibida mavjud va ayni kalkalangan variantdagi tushunchaga ham monandir.

Mazkur tahlillardan shunday xulosaga kelish mumkinki, lingvomadaniy birliklar har qanday kontekst tarkibida o‘z milliy ma‘nosini saqlab qolish bilan birga kontekst mazmuniga moslashib yangi ustama semalarga ega bo‘lish, qo‘llanish doirasi kengayish imkoniyatiga ega.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Асомиддинова М. Кийим-кечак номлари. – Тошкент, Фан, 1981. – Б.34.
2. Tojiboyev B. O‘zbek tilida so‘zning assotsiativ ma‘no strukturasi. Monografiya. – Toshkent: Mahalla va Oila, 2021.
3. Воробьев В.В. Лингвокультурология (Теория и методы). – М., 1997.
4. Рустамов Д. Лексемалар миллий-маданий хосланган семасининг лингвомаданий аспекти: Филология фанлари бўйича фалсафа докт (PhD) ...дисс. – Farg‘ona, 2018. – Б. 4.
5. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её эксперссивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 41.
6. G‘aniyev N. Qiziltepa hudud nomlarining tavsifi tahlili // xalqaro konferensiya materiallari. – Toshkent, 2023. – B 89-94.
7. Yokubbayeva U. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” asarining funksional-semantik va lingvomadaniy tadqiqi. Monografiya. – Namangan: Sunrise-pro, 2026. – 152 b.
7. Internet ma‘lumotlari: <https://e-library.na.mdu.uz/NamDU>. Ismoilov T. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi; <https://www.historytoday.com/green-belt>.